

Այդ անորսալի «ճիշտ բանաձևը»՝ «ճիշտ տախիմ».

**խաղաղության հաստատման տաշտոնական
գործընթացի տասնական վերլուծություն**

Ժիրայր Լիդարիսյան

1992 թվականի մարտին, Հայաստանի և Ադրբեջանի անդամագրումից հետո, Եվրոպայի անվասնագության և համագործակցության խորհրդածողովը (ԵԱՀԿ) նախարարների մակարդակով որոշում կայացրեց միջնորդություն իրականացնել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծման նպատակով: ԵԱՀԿ-ի (1994 թվականին վերանվանվեց Եվրոպայի անվասնագության և համագործակցության կազմակերպության՝ ԵԱՀԿ) կողմից իրականացված միջնորդությունն իր «Մինսկի համաժողովի» միջոցով շուտով դարձավ բանակցությունների շարունակման հիմնական մայրուղին: Այնուամենայնիվ, թեղեծ բանակցությունները հնարավորություն չունեցան փորձարկել մի շարք բանաձևեր, որոնք գուցե դեռ օգտակար կլինեին լուծման հասնելու գործում, ԵԱՀԿ միջնորդությանը չհաջողվեց լուծում գտնել: Նույնիսկ 1994 թվականի հրադարձի համաձայնագիրն արդյունք էր Ռուսաստանի միակողմանի ջանքերի և հակամարտող կողմերի ուղղակի բանակցությունների:

Մինսկի համաժողովի նպատակի իրականացմանը, այն է՝ գումարել մի համագումար, որտեղ կհանրակրթվի և կորուսվի Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը, հենց սկզբում խոչընդոտեցին ռազմական գործողությունները: 1992 թվականի մարտին ծրագրված համաժողովն այդպես էլ չգումարվեց: Այդ տարի ավելի ուշ Մինսկի համաժողովը վերափոխվեց Մինսկի խմբի, իսկ հետագայում՝ Մինսկի գործընթացի: Շարունակվող ռազմական գործողությունները խոչընդոտում էին Մինսկի խմբի միջնորդությունը: 1993 թվականի ընթացքում հայկական ուժերի կողմից մեկը մյուսի հետևից սարածների գրավումը միջնորդներին ստիպեց լուծման առաջարկների փոխարեն մշակել ռազմական գործողությունների հետևանքների վերացման «ժամանակացույց»: Գործունակության մեծացման նպատակով Մինսկի խումբն սկսեց հանդիպել առանց Հայաստանի ու Ադրբեջանի, որոնց վետոյի իրավունքը նշանակում էր, որ միջնորդների ցանկացած առաջարկ դասադասված էր նախքան այն նույնիսկ կձևակերպվեր: Ավելի ուշ անգամ ինն անդամներից բաղկացած այդ խումբը դադարեց հանդիպել: Համաձայնագրահներն իրենց վրա վերցրեցին առաջարկների մշակման ողջ տասնամյա նախապայմանը և հաճախ նույնիսկ չէին էլ տեղեկացնում մյուսներին իրենց գործողությունների մասին: 1999 թվականի գարնան դրությամբ համաձայնագրահները (Ռուսաստան, ԱՄՆ, Ֆրանսիա) մեկ քայլ հետ կասարեցին՝ իրենց վերադառնալով սոսկ Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների ուղիղ բանակցություններին աջակցողի դեր (ի հավելումն վերջերս տեղի են ունենում նաև արագորեն նախարարների հանդիպումներ):

Այս հոդվածի սահմաններում հնարավոր չէ ամբողջովին ներկայացնել ԵԱՀԿ գործընթացի թույլ կողմերը: Ի թիվս այլոց, այն ներառում է Լեռնային Ղարաբաղի անորոշ առընչությունը մի գործընթացի, որին ԼՂՀ ներկայացուցիչները լիակատար անդամի փոխարեն մասնակցում էին լոկ որդես «Շահագրգիռ կողմ», գործընթացի սկզբնական շրջանում փոփոխական առաջնորդումը, խմբի առանցքային անդամների անհամաչափ շահերը, երբ նրանց ուժադրությունը հաճախ շեղվում էր դեմոկրատիայի միջազգային այլ ճգնաժամեր, ինչպես նաև նրանց՝ սեփական շահերով թայմանավորված տարբաժանվածությունը և հակամարտող կողմերի վրա համակարգված ճնշում գործադրելու անկարողությունը, ինը երկրներ ու Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչներին ընդգրկող գործընթացի ծանրաբարձ բնույթը: Նպատակաուղղված ջանքերի բացակայության թայմաններում Մինսկի համաժողովը, որը հղացվել էր իբրև արբիտրաժային գործըն-

**1991-ից 1997 թվականներին
Ժիրայր Լիդարիսյանը աշխատել է որդես
Հայաստանի առաջին նախագահի նախ
խորհրդական, ադա ավագ խորհրդական և
անմիջականորեն ներգրավված է եղել
ղարաբաղյան բանակցություններում:
Ներկայում նա, որդես Կովկասի հարցերով
մասնագետ, աշխատում է Միջիգանի
համալսարանի տասնության ամբիոնում:**

թաց, որոշ ժամանակ գործեց իբրև միջնորդական գործընթաց և, ի վերջո, վերածվեց սուկ օժանդակող մի մեխանիզմի:

Հակամարտության կողմերի խնդիրներն ու Պասասխանատվության երջանակները

Այնուամենայնիվ, վերջին հաշվով հակամարտության կողմերն են Պասասխանատու ցանկացած լուծման համար: Կողմերի կողմից հաճախ հայեցակարգերի որոշակի համակարգի մեակումն ու իրագործումը կարող էր հաղթահարել հակամարտության միջազգայնացման հարուցած խնդիրները: Մինչդեռ կողմերից յուրաքանչյուրն ուներ իր գործողությունների Պասսակա, բարոյական և իրավական արդարացումները, որոնցից ամուր կառչած էր: Երկու կողմերին էլ թվում էր, որ ցանկացած անձան, թե մեծ, խորհրդանշական, թե իրական զիջում կվսանդի իրենց անվանագրությունը, ինքնության զգացողությունը և հենց գոյությունը: Այս համոզմունքները խորհրդային հանրապետությունների «եղբայրությանը» փոխարինած ֆաղափական և ազգայնական գաղափարախոսությունների մասը դարձան: Երբեմն այս համոզմունքների ուժից կուրացած կամ էլ իրենց նորանկախ հանրապետությունների ձևավորվող ֆաղափական կառույցների փխրուն և մասնատված բնույթից դրված, կողմերը հաճախ սխալ էին հաշվարկում իրենց ռազմական, ֆաղափական և դիվանագիտական հնարավորությունները, կամ էլ գերազանցաբար սեփական կամքը հակառակ կողմին Պասսադրելու իրենց ունակությունը: Սա հասկալալու հասուկ էր Ադրբեյջանին՝ հակամարտության առաջին սարիներին և Հայաստանին՝ 1997 թվականից հետո: Ադրբեյջանը համոզված էր, որ կարող է հաղթել ռազմի դաճում և կասարելալալու դուրս մղել հայերին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզից (ԼՂԻՄ), սակայն սեսցվեց հակառակը: Հայկական կողմը համոզված էր, որ ռազմական հաղթանակն ադրբեյջանցիներին կսիտի կասարել զիջումներ, որիսիւր մասն Պասսաս չէին կասարել՝ հաշվի առնելով միջազգային հանրության աջակցությունը սարածալային ամբողջականության սկզբունքին: Բանակցությունների ընթացումն մկազագույնը մեկ վճռորոշ Պասի կողմերից յուրաքանչյուրը մերժեց առաջարկներ, որոնք կարող էին բավարարել մասնց կարիները, սկնկակելով ավելին և հաշվարկելով, որ ժամանակն ալալասում է իրենց օգսին:

Ավելին, բոլոր բանակցությունները փակ էին, եթե չասենք գաղտնի: ԵԱՀԿ-ն և կողմերը գերադասում էին չբացահայտել բանաձևերի և

առաջարկների մանրամասները, մինչև համաձայնությունը թղթի վրա չամրագրվեր: Այս մոտեցման հետևանքով հանրությունը դուրս մնաց գործընթացից՝ կասկածի սսվեր նետելով բոլոր առաջարկների վրա, ինչն ընդդիմադիր խմբավորումներին ամբողջականությանը զբաղվելու կայն հնարավորություններ ընձեռեց: Քաղափականալալու թույլ իլալանությունների համար հետո չէր թղթալիել «ծալաղ» լինելու մեղադրանքը: Ազգայնական սրամաղրություններով հագեցած մթնոլորտում իլալանություններին հաճախ չէր հաջողվում խելամիտ լուծումների գնալու համար սսանալ հանրության աջակցությունը, և մասն իրենց «ժողովուրդներին» մեղադրում էին փոխզիջումների գնալու անղասասության մեջ:

Հայաստանը և մրա առջև կանգնած երկընտրանքները

Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի իլալանությունների դիրորոշումների միջև առկա սարբերությունները ևս մղասսեցին գործընթացի բարդացմանը: Չմայած միջնորդներից ասելի սկնկալիլներին, թե Հայաստանի ֆաղափական կամքը Պասս է վճռորոշ լինի երկու մայրաֆաղալներում էլ, և չմայած այն հանգամանքին, որ Ադրբեյջանն այս սարբերությունները մերկայացնում էր իբրև հայկական խորամանկության դրսևորում, Լեռնային Ղարաբաղի հասունացումը որղես առանձին ֆաղափական միավոր մեասկան լարվածություն առաջ բերեց Երևանի և Սսեփանակերտի իլալանությունների միջև: Համոզված լինելով, որ Հայաստանի սնեսսական և ռազմական աջակցությունը երասալորված է, Լեռնային Ղարաբաղը կարող էր իրեն թույլ սալ իր արսալին հարաբերությունները վարել մեկ հսակ ուղղվածությամբ, այն դեղում, երբ Երևանի հարաբերություններն իր հարևանների և մնացալ ալալարիի հետ անհրաժեեսաբար ավելի բազմահասույթ էին: Եիտ ինչղես Հայաստանի դիրորոշումը հակամարտության վերաբերալ որոշում էր միջազգային հանրության հետ մրա հարաբերությունների մասասաբն ու բնույթը, այնղես էլ այլ հասույթները սահմանափակում էին հակամարտության լուծման մրա ունեցած սարբերակները: Այնսեղ, որսեղ Երևանը Պասսաս էր փոխհամաձայնության, Սսեփանակերտը կարող էր ընդդիմանալ և հաճախ հաջողության հասնել, ֆանի որ Ադրբեյջանի սիարղեսությունից դուրս Պրծնելուն ուղղված Լեռնային Ղարաբաղի Պասսարը, որղես սառաղալ ժողովրդի կյանում Պասսական արղարության վերականգնման դրսևորում, համընդհանուր գրավչություն ուներ համայն հայության համար:

Այն բանից հետո, երբ կնքվեց զինադադարի դադարանագիրը, Երևանի և Ստեփանակերտի հարաբերություններն արժանացան էին խաղաղության հաստատման գործընթացի խնդիրները, որոնք առնչվում էին հարցերի երկու խմբի: Առաջինը բովանդակային դիրքորոշումներն էին՝ երեք հիմնական խնդիրների վերաբերյալ. կարգավիճակ, անվտանգություն և հակամարտության հետևանքներ (ներառյալ Երջափակումը, փախստականները և սեղահանված անձինք): Երկրորդ՝ կարգավորման մեթոդաբան. արդյո՞ք բոլոր երեք առանցքային հարցերը ղեկավարվեն «փաթեթային համաձայնությամբ», թե՛ կարգավիճակի հարցը, լինելով ամենաբարդը, ղեկավարվի երկրորդ փուլի համաձայնությամբ:

Հայաստանի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը վերանայել էր իր մոտեցումը Ղարաբաղյան խնդրի նկատմամբ այն ժամանակների համեմատ, երբ ինքը Ղարաբաղ կոմիտեի ղեկավարներից էր և Ղարաբաղի՝ Հայաստանի հետ վերամիավորման կողմնակիցը: Նրա նախագահության օրոք Հայաստանի կառավարությունը որդեգրեց մի մոտեցում, ըստ որի հարցը սահմանվում էր որդեգրված Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության խնդիր և ինքնորոշման իրավունք, ինչն անհրաժեշտաբար չէր ենթադրում անկախության կամ Հայաստանի հետ վերամիավորման նդասակներ, որոնք չէին վայելում միջազգային հանրության հավանությունը: Տեր-Պետրոսյանը ձգտում էր մի այնպիսի փոխհամաձայնության, որի դեմքում հայկական կողմը կհամաձայնեք Ղարաբաղի՝ իրավական առումով Ադրբեյջանի կազմում լինելուն: Ադրբեյջանն իր հերթին ղեկավարում էր համաձայնեք այնպիսի մի կարգավիճակի, որը կլինեք ավելի, քան մինչև 1988 թվականը ԼՂԻՄ-ի ունեցած անվանական ինքնավարությունը, սակայն մեկ միտով անկախությունից ավելի ցածր: Ի յուրմե, Ադրբեյջանը ղեկավարում էր վերացնեք Երջափակումը և ադախովեք անվտանգության ուժեղ երաշխիքներ, ներառյալ Լաչինի միջանցքի վերահսկումը հայկական կողմից և Հայաստանի իրավունքը՝ դաժարանեք սարածի կարգավիճակն ու ազգաբնակչությանը: Պարզ դարձավ նաև, որ Ղարաբաղի վերաբերյալ ցանկացած համաձայնության արդյունքում Թուրքիան կհամաձայնեք կարգավորել հարաբերությունները Հայաստանի հետ: Այդպիսով, Տեր-Պետրոսյանը հրաժարվեք ճանաչել ԼՂԻՄ-ի միակողմանիորեն հռչակված անկախությունը և հույս ունեք, որ Ադրբեյջանը կվերանայեք ռազմական հաղթանակի և էթնիկական զտումների միջոցով Ղարաբաղի նկատմամբ լիակատար վերահսկողություն սահմանելու իր նդասակը:

Կարգավիճակն ըստ սեփական դադարանների որոշելու հարցում Ադրբեյջանի համառությունն իր հայելային անդրադարձումն էր զտում Ղարաբաղի իշխանությունների նմանաից դիրքորոշման մեք: Քանի որ կարգավիճակի վերաբերյալ համաձայնության կայացումը դեռևս ցատ հեռու էր, կարգավորման «փաթեթային սարբերակի» ձախողումն անընդունելի էր Տեր-Պետրոսյանի վարչակարգի համար, որն էլ 1993 թվականին իրատեսությամբ նախընտրեք սվեք կարգավորման «փուլային» մոտեցումը: Նման ֆայլի հիմնավորումն այն էր, որ թեղեք Հայաստանը կարող է գոյատևել Երջափակման դադարաններում, սակայն սնտեսական զարգացումը ցատ դժվարին, եթե ոչ անհնար կլինի, քանի դեռ կարգավորված չեն հարաբերությունները հարևանների հետ, և օրակարգում է մնում դաժարագի վերսկսման հարցը: «Ոչ դաժարագի, ոչ խաղաղություն» իրավիճակը դաժարանում էր ղեկավարված զգալի միջոցներ, որոնք ղեկավարում էր սրամարդկեք դաժարագի դաժարասվելուն՝ կտրելով դաժար այլ կարիքներից, ինչպիսիք են սնտեսական և սոցիալական բարեփոխումները կամ այլոքան

անհրաժեշտ ներդրումների ներգրավումը: Տեր-Պետրոսյանի վարչակարգը չէր հավատում, որ սփյուռքի օգնությունը բավարար կլինի հավասարակշռելու համար Ադրբեյջանի առավելությունները. միջազգային հանրության (ներառյալ Հայաստանի ենթադրյալ բարեկամներ Ռուսաստանի և Իրանի) աջակցությունը Ադրբեյջանի սարածային անբողջականության խնդրում և նավթը՝ իբրև ֆինանսական ռեսուրս և դիվանագիտական զեք:

Հրաժարվելով սարածային հավակնություններ ենթադրող ֆաղափարակարությունից՝ Տեր-Պետրոսյանը իր ֆաղափարակարությունը ստեղծեք իրենց դաժարական հայրենիքում Ղարաբաղի հայերի ցարունակական անվտանգ և ազատ գոյությունն ադախովելու խնդրին: Բանակցային ռազմավարության հիմնական բանաձևը ղեկավարում էր լինեք սարածների վերադարձը հանուն խաղաղության: Մյուս կողմից, Լեռնային Ղարաբաղն ավելի ու ավելի էր հակվում «սարածներ կարգավիճակի դիմաց» բանաձևի կողմը, փաստարկելով, որ գրավյալ սարածներն իր ձեռքին անենահզոր խաղաթուղթն է՝ Ադրբեյջանից կատարելաբար «բաժանվելու» իր նդասակն իրագործելու ճանադարիին՝ եթե ոչ հանուն Հայաստանի հետ միավորման, ադա գոնե՝ Ադրբեյջանից անկախության: Բաժան, մյուս կողմից, համոզված էր, որ ժամանակը և նավթային դիվանագիտության ու սարածային անբողջականության խնդրում արտաին աջակցության համակցումը Ղարաբաղը կվերադարձնեն իրենց: Այդպիսով, փուլային սարբերակն ըստ էության մեքվեք թե՛ Լեռնային Ղարաբաղի, թե՛ Ադրբեյջանի կողմից, և բանակցությունները վերածվեք նմարդուն վարժանների:

Բաց թողնված հնարավորություններ

Այնուամենայնիվ, թե՛ փաթեթային և թե՛ փուլային մոտեցումները կարող էին արդյունավեք լինել և մոտ էին հաջողությանը: Ուղղակի և փակ բանակցությունները, որոնք Հայաստանի նախաձեռնությամբ 1995 թվականի դեկտեմբերից 1996 թվականի նոյեմբեր ընկած ժամանակահատվածում կայացան նախագահներ Ալիևի և Տեր-Պետրոսյանի անձնական և լիազոր ներկայացուցիչների միջև, լուրջ առաջընթաց արձանագրեքին և կարող էին հասնել զազաթնակեքին՝ լուծելով կարգավիճակի հարցը, եթե Ադրբեյջանը չորոշեք, որ բանակցությունների ընթացքում իր կատարած զիջումների կարիքը չի լինի, եթե 1996 թվականի դեկտեմբերին ԵԱՀԿ Լիսաբոնի զազաթաժողովում ինքը մեքեքլ եքի նավթային դիվանագիտության իր խաղափարքը: Ալիևը համոզված էր, որ Ադրբեյջանի կողմից նավթի որոնման կոնցեսիաներ ստացած երկրներին հնարավոր կլինի համոզել ճնշում գործարդել Հայաստանի վրա, որդեգրել վեքինս, ի հատուցում ինքնավարության ու անվտանգության մեքուտն խոստումների, ընդունի Ղարաբաղն իբրև Ադրբեյջանի մաս: Գազաթաժողովի ընթացքում կատարած այդ խոսառնակումը, որի վրա վեքն դեք Հայաստանը, վերացրեք կարգավիճակի վերաբերյալ մինչև այդ կայացած ամենաբովանդակային բանակցությունների՝ փոխհամաձայնեքված լուծման հասնելու հնարավորությունը:

Փակ բանակցությունների որոշ սարբեր, այդուհանդերձ, ներառվեքին Մինսկի խմբի՝ «փաթեթային լուծման» իրար հաջողած առաջարկներում, որոնք կողմերին ներկայացվեքին 1997 թվականի մայիս և հունիս ամիսներին: Ղարաբաղի դեկավարությունը միանգամից դաժար մեքեք, Ադրբեյջանը տատանվում էր, մինչդեռ Հայաստանը դաժար որդեգրում էր ընդունեք հետագա բանակցությունների համար, սակայն լուրջ վերադադարաններով:

Արյունը 1997 թվականի սեպտեմբերին Մինսկի խմբի ներկայացրած առաջարկն էր՝ հիմնված փոկային մոտեցման վրա: Այն Լաչինի միջանցքի և կարգավիճակի հարցերը թողնում էր կարգավորվելու ադապայում, սակայն լուծումներ էր առաջարկում գրավյալ սարածների, Երջափակման և փախսականների հարցերի վերաբերյալ, ինչդեպի նաև առաջարկում էր խաղաղության համաձայնագիր ու իրավիճակի կարգավորում դրա հիման վրա: Հայաստանն ու Ադրբեջանն այս առաջարկն ընդունեցին լուրջ վերադասարկումներով, բայց Ղարաբաղի իշխանությունները և Տեր-Պետրոսյանի վարչակարգի մի քանի ազդեցիկ անդամներ մերժեցին այն՝ լուծելով փաթեթային լուծման վրա: Այս ներքին ընդդիմությունը հանգեցրեց Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականին և 1998 թվականի ապրիլին Լեռնային Ղարաբաղի նախկին նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի՝ նախագահական լիազորումը հասնելուն: Ընդդիմանալով 1997 թվականի սեպտեմբերի առաջարկը որդեկան բանակցությունների հիմն ընդունելուն՝ Քոչարյանն ու իր դաշնակիցները համոզված էին, թե հայկական կողմն այնպիսի դիրքում է, որ կարող է իրեն թույլ տալ լուծել Ղարաբաղի անկախացման կամ Հայաստանի հետ վերամիավորման հնարավորություն ընձեռող փաթեթային սարքերակի վրա: Նրանք չէին կիսում Տեր-Պետրոսյանի՝ հակամարտությունը լուծելու ԵՄ-ի օգնությամբ լուծելու՝ ղապա կարևորությունը սալով Երջափակման, որդես սնտեսական զարգացումն արգելակող գործունի, ազդեցությանը: Փոխարենը, նրանք Տեր-Պետրոսյանին մեղադրում էին այն բանում, որ նա չկարողացավ ամբողջությամբ օգտագործել սփյուռքի ներուժը կամ առավելագույնի հասցնել երկրի «ոգեղեն» հնարավորությունները, ինչպիսիք են ղապանական արդարությունը վերականգնելու համընդհանուր սենյը, հողումներն այդ անարդարություններից բխող սեփական ճանաչագրության ընդհանուր գիտակցությանը և ֆաղափական սարածայնությունները համահարթեցնող հայրենասիրական կիրքը:

1997 թվականի սեպտեմբերի առաջարկից զրեթե մեկ տարի անց Մինսկի խումբը ներկայացրեց փաթեթային լուծման մեկ այլ առաջարկ՝ հիմնված «ընդհանուր ղետեսության» բանաձևի վրա, որը կիրառվել էր այլ հակամարտությունների ղարագայում: Առաջարկն արագույն էր Լեռնային Ղարաբաղի և Ադրբեջանի միջև «հորիզոնական» հարաբերությունների սկզբունքը՝ իմնավարության հայեցակարգի դեմքում ենթադրվող ուղղահայաց հարաբերությունների փոխարեն: Հայաստանն ու Լեռնային Ղարաբաղը որոշ լուրջ վերադասարկումներով ընդունեցին առաջարկը: Ադրբեջանի համար, ղես հարդրողներին, փաստաթուղթը մեկնում փոկում ընդունելի էր, սակայն ի վերջո մերժվեց: 1999 թվականի ադրիկից բանակցությունները սեղափոխվեցին նախագահների մակարդակ՝ Մինսկի խմբի համանախագահներին վերածելով հիմնականում դիտորդների: 1999 թվականի ամռանը բանակցություններին համար հիմն դարձավ մի նախագիծ, որի էությունը լավագույնս արագույն էր «սարածների փոխանակություն» ձևակերտումը: Քոչարյանը ղախանջել էր, որդեսից Լեռնային Ղարաբաղը կցվի Հայաստանին՝ փոխարենը համաձայնելով Ալիևի ղախասխան ղախանջին՝ Ադրբեջանի վերահսկողության սակ առնել հարավային Հայաստանի Մեղրիի սարածաբանը, որը բաժանում է Նախիջևանի էսկվալն Ադրբեջանի մնացյալ սարածից: Այս անհավանական և ժողովրդական լայն զանգվածների համար անընդունելի բանաձևի մանրամասներն սկսեցին բացահայտվել՝ Քոչարյանի փոփոխվող դիրքորոշումը ղուգահեռ: Այնուհետև նա առաջարկեց Մեղրին իբրև սարանցիկ ուղի օգտագործելու իրավունք սալ Արբեջանին՝ վիճարկվող սարած-

փ նկատմամբ լիակատար իմնիշխանություն սանալու ղայնանով: Ալիևը բավարար ղխացավանքի մեջ էր ընկել փոխանակման նախնական նախագիծն Ադրբեջանում առաջ մղելիս և հակված չէր ընդունել վերանայված սարքերակը: ԱՄՆ կողմից այդ բանաձևը կյանքի կոչելու վերջին փորձը, որն արվեց 2000 թվականին երկու նախագահների՝ Քի Վեսթոն (Ֆլորիդա նահանգ) կայացած հանդիման ժամանակ, որևէ արդյունք չսվեց:

Վերադարձ հիմներին

2003 թվականից սկսած բանակցություններն ընթացել են Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների միջև՝ ղուգակցվելով երկու նախագահների հազվադեպ հանդիմումներով: Ադրբեջանը վերադարձել է փոկային մոտեցմանը՝ ԵՄ-ին հակառակ, որ ժամանակն աշխատում է իր օգին, հասկաղես Բաբու-Ձեյխան նավթարդի ԵՄ-ին օրինակին, ղետես Երևանը կգերադասեր, որ առաջին փոկի ցանկացած համաձայնություն ղետուգ որևէ հողում ղարունակի առայն, ղե ինչ կերղ ղետս է աղաղայում որոկի կարգավիճակի հարցը: Քի Վեսթի հանդիմումից հետո Մինսկի համանախագահները որևէ սեփական առաջարկ չեն մեկնել, և նրանց մասնակցությունը կարծես ղե վերածվել է ձևակերտության: Բավարարված լինելով առկա իրավիճակով, եր ղազմական գործողությունները չեն վերսկսվում, Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ն և Ֆրանսիան իրենց սեանկյունից ԵՄ ավելի հրասղ հարցերի մի երկար Երևան ունեն լուծելու: Մինչդեռ Սեփանակերսը չի մասնակցել երկկողմ մնարկումներին:

Անցնող ժամանակը հակամարտության կողմերից ոչ մեկի հանդեղ էլ բարեհաձ չի եղել: Ռրան ավելի ԵՄ ժամանակ է անցնում, այնքան ավելի է դժվարանում գրավյալ սարածները վերադարձնելը: Տնտեսական աճը Հայաստանում, Ադրբեջանում և Լեռնային Ղարաբաղում չի անղադարձել բնակչության մեծամասնության կենսաղայնանների բարելավման վրա: Հակառակ Հայաստանի ակնկալիներին՝ միջաղային հանրությունը հավանություն չսվեց սասուս փոկին, միննույն ժամանակ Ադրբեջանը ևս հուսախաղված է, փան որ այդ նույն հանրությունը հրաժարվում է ղարարարել Հայաստանին՝ հետ փաշել ղորերը, ղետես այս հարցում ունի ղաշոնական սեսակես և իրավական փաստարկներ: Նմանաղես, մինչ սփյուռքը Երևանակել է փաղափական և սնտեսական աղակցություն ցուցաբերել Հայաստանին, այն առանձնաղես մեծ աղեցություն չի ունեցել գերերությունների դիրքորոշումների վրա, և սփյուռքն ավելի ու ավելի է իր ուշաղրությունը սկեռել ցեղաղանության ձանաչման հարցին:

Վերջին հաշվով, բանակցությունների միջոցով ձեռքբերված վերջնական լուծումը կախված է երեք գործոններից. լուծում ղսնելու հրասաղության ասիձանին՝ հակամարտության մասնակցների ընկալումից, նրանց ղեկավարների ունեցած փաղափական կաղիսաղից, որդեսի փոխանաձայնեցված լուծման համար աղաղակն աղակցություն այնղիսի հասարակություններում, որմն սնվել են կոշ ֲիծ փաղող դիրքորոշումներով, ինչղես նաև սարածաբանային ու միջաղային դերակասարների՝ մնան լուծմանն աղակցելու համասեղ ու վձռական ղաներից: Բանակցությունների միջոցով հակամարտության լուծմանը երկու այլընտրանք կա՝ ղազմական գործողությունների վերսկսում կամ գերերությունների կողմից ուձի գործաղրմամբ ղարարարված լուծում, որմն չեն կարող գրավիչ լինել կողմերից և ոչ մեկի համար: